

KORDÉ ZOLTÁN

VAJDA ÉS ISPÁN

A székely ispáni méltóság a Zsigmond halála utáni években

Zsigmond király több mint ötven évig tartó uralkodás után, 1437. december 9-én hunyt el. A trónon – akaratának megfelelően – veje, Habsburg Albert követte, akit annak rendje és módja szerint 1438. január 1-jén meg is koronáztak. Az uralomváltás látszólag zökkenőmentesen ment végbe, az országnagyok támogatásának azonban megvolt az ára: az általuk támasztott választási feltételeknek az elfogadása. Ezek egyebek között azt tartalmazták, hogy Albert eltörli az „újításokat” és „káros szokásokat” (*novitates et novicas consuetudines introductas*), külföldieknek hivatalt vagy várakat nem adományoz, a tisztségeket csak a prelátusok és bárók hozzájárulásával osztja szét. A feltételek elfogadásáról kiadott hitlevél azt jelentette, hogy az új király szakít elődje uralkodási gyakorlatával. Ez a Zsigmond által kiépített hatalmi struktúra – amely több mint három évtizeden keresztül biztosította az ország stabilitását – gyors összeomlását és a rendi erők győzelmét eredményezte.¹ E jelentős változások nem azonos módon és mértékben érvényesültek a politikai-intézményi szféra minden területén. Az alábbiakban a székely ispáni méltóság vizsgálata révén arra keresünk választ, hogy a Zsigmond király halála utáni események vezettek-e olyan fejleményekhez, amelyek új szakaszt jelentenek a tisztség történetében.²

Még el sem csitulak teljesen az erdélyi parasztfelkelés lángjai, amikor 1438 elején Albert leváltotta a zavargások elfojtásában jelentős szerepet játszó székely ispánokat, Kusalyi Jakcs Mihályt és Tamási Henriket. Nem elszigetelt eseményről volt szó, hiszen ezekben a hetekben más tisztségek élén is változások történtek;³ a személycseré már

¹ MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok (1957) (továbbiakban: MÁLYUSZ 1957.) 47–51; FÜGEDI ERIK: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Nemzet és Emlékezet. Budapest 1986. (továbbiakban: FÜGEDI 1986.) 335–344; ENGEL PÁL: Szent István birodalma. História Könyvtár. Monográfiák 17. Budapest 2001. (továbbiakban: ENGEL 2001.) 233–235.

² Az Árpád-kori és az Anjou-kori előzményekre vonatkozóan ld. KORDÉ ZOLTÁN: Az Árpád-kori székely ispánok. In: Demény Lajos Emlékkönyv. Szerk.: VIOLETA BARBU–TÜDŐS S. KINGA. București 2001. 199–207. (továbbiakban: KORDÉ 2001.); Uő: Károly Róbert székely ispánjai. Adalékok az I. Károly alatti arisztokrácia történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. CIX. Szeged 1999. (továbbiakban: KORDÉ 1999.) 21–31; KORDÉ ZOLTÁN: La haute noblesse hongroise: l'exemple des comtes des Sicules sous les rois angevins. In: La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du moyen âge angevine. Rome 2000. 443–455. (továbbiakban: KORDÉ 2000.)

³ Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig. Budapest 1983.² (továbbiakban: MTK. I.) 257; FÜGEDI 1986. 340–41.

a hatalmi viszonyok módosulását jelezte. Erre vall az is, hogy míg Tamási Henrik ajtónállómester lett, addig Kusalyi Jakcs Mihály (aki több mint egy évtizeden át viselte a székely ispáni méltóságot) csak 1440-ben, Albert halálát követően jutott újabb tisztséghez.⁴ A poszton történt változásra a király 1438. február 14-i oklevele szolgálhatja az első információt; ebben Albert értesíti a brassóiakat és a barcaságbelieket, hogy olyan székely ispánokat nevezett ki és küld hozzájuk, akik képesek lesznek őket ellenségeikkel szemben megvédeni.⁵ Az új tisztségviselők kilétére csak későbbi iratok világítanak rá. Egyikőjük, Pelsőci Bebek Imre, Zsigmond korábbi, nagy hatalmú nádorának, Bebek Detrének a családjából származott. Nevezték „Vajdafí”-nak is, jóllehet nem László nevű apja, hanem nagyapja, Bebek Imre volt korábban erdélyi vajda.⁶ Székely ispánként egy 1438. szeptember 21-én kelt saját kiadású oklevélben tűnik fel első ízben (*Emericus Bobek de Pelsevch*): ebben felszólítja a brassóiakat, hogy a Töröcsvár alatt vezető országotat – melyen keresztül a törökök be akartak törni – fokozottan őrizzék.⁷ Tisztségviselő társa Csáki Ferenc volt, annak a Csáki Györgynek a fia, aki 1402–1403 között már betöltötte e méltóságot. Neve Albert király 1438. december 17-i oklevelében bukkan fel először, melyben az uralkodó felszólítja a székely ispánokat, hogy ők és tisztségviselőik hagyjanak fel a beszterceiek szabadságjogainak és javainak megkárosításával.⁸

Bebek Imre és Csáki Ferenc tisztségviselésének időszakából elsősorban az erdélyi szászokra vonatkozó iratok maradtak fenn. 1439. június 29-én a király Beszterce város és kerület esküdtjeinek a panaszára – miszerint az ispánok és tisztségviselőik törvénytelen élelmiszer- és más adókkal, *descensus*szal zaklatják őket – ismételten tiltja a méltóságviselőket és jövőbeni utódjaikat a beszterceiek szabadságjogainak megsértésétől.⁹ Augusztus 2-án egy sor oklevelet adott ki Albert Szegeden; ezek közül három foglalkozik a brassóiak és a barcaságbeliek panaszával. Az egyik szerint a székely ispánok embe-

⁴ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Budapest 1996. (továbbiakban: ENGEL 1996.) II. 112, 239.

⁵ „*honorem comitatus Siculorum nostrorum talibus duximus conferendum personis de quorum fide et operum strenuitate nulla dubitatione possumus agitari, quos paucorum dierum labente curriculo cum tali dispositione in ipsas partes nostras Transilvanas et versus vos transmittemus*” (Df. 246 451; FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER–GEORG MÜLLER–GUSTAV GÜNDISCH: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VI. Hermannstadt–Köln–Wien 1892–1981. (továbbiakban: US.) V. 4.).

⁶ ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Budapest 2001. (továbbiakban: ENGEL 2001a.) Ákos nem 1. Bebek-ág. 4. tábla: Bebek (vámosi ág); ENGEL 1996. II. 26–27. A „Vajdafí” elnevezésre ld. például 1438. XII. 18.: „*Emerico filio vaivodae de Pelsewcz*” (US. V. 15.).

⁷ Df. 246 457 (US. V. 14.).

⁸ ENGEL 2001a. Zsidó nem 4. tábla: Csáki. 1438. XII. 17.: (Df. 247 254; US. V. 15.).

⁹ „*vos ipsos per diversarum victualium et aliarum rerum exactiones contra ipsorum libertates et praerogativas diversimode impediretis, molestaretis et dampnificaretis, immo quod deterius esset vos ac castellani ac familiares vestri in possessionibus nostris in praedicto districtu existentes descensus facientes de eisdem interim nequaquam recederetis quosque omnibus eorum victualibus consumptis ceteris rebus et bonis ipsos privaretis*” (US. V. 32.).

rek letartóztatásával, meg nem engedett egyezségekkel és szokatlan dolgok bevezetésével sértik meg a szászok jogait (*per detentiones ac minus licitas pactationes hominum ac per diversarum novitatum introductiones impedirent, molestarent et damnificarent eosdem exponentes*), amit az uralkodó szigorúan megtilt nekik. A másik irat viszont az ország prelátusait, báróit, várnagyait, nemeseit, városi és falusbíráit stb. szólítja fel arra, hogy a bármerre járó-keelő brassói és barcaságbeli szászokat vagy embe-reiket ne tartóztassák fel, s különféle ürügyekkel ne citálják saját bíróságaik elé, hanem a törvényes eljárásnak megfelelően a városi és kerületi hatóságnál keressenek orvoslást panaszaikra (*in praesentia iudicis, villici et iuratorum civium dictae civitatis nostrae Brassouiensis et terrae Barcensis legitime prosequantur ex parte qourum iidem iudices, villici et iurati cives omni contra eos querulantes meri iuris et iustitiae ac debitae satisfactionis complementum impendere et exhibere tenebuntur prout dictaverit ordo iuris*). A király az erdélyi vajdát és a székely ispánokat bízta meg azzal, hogy akarátának érvényt szerezzenek. A harmadik parancslevelet megint csak Bebek Imréhez és Csáki Ferenchez intézte Albert a földváriak panasza nyomán: eszerint a személyük és javaik védelmére sok költség árán saját maguk által helyreállított vár használatában a székely ispánok jogtalanul akadályozzák őket, sőt arra törekszenek, hogy a panaszosokat onnan kivessék. Mivel a király ezt nem tűrheti (*nos praefatos exponentes per vos in praedicto castro impedire et perturbare nolentes*), tisztségviselőinek megtiltja, hogy e törekvésüket tovább folytassák. Ezen a napon kelt még az uralkodónak egy csonkán fennmaradt, Csáki Ferenc és testvérei: György, valamint László részére történő birtokadományozást tárgyaló oklevele is.¹⁰ Szintén az erdélyi szászokkal kapcsolatos Albert január 31-i parancslevele, melyben meghagyja Lépes György erdélyi püspöknek, Losonci Dezső vajdának, a székely ispánoknak, valamint minden rendű és rangú embernek, hogy ne akadályozzák meg Szászsebes lakóit abban, hogy lakhelyükre visszatérhessenek, kivéve azokat, akiknek sugallatára a várost korábban a töröknek átadták (*ex traditione seductioneque et iniqua ac diabolica suggestionem illorum perfidissimorum Anthonii plebani, Hermann Mewlmeuster, Martini Vlich et Zacharie pro tunc civium praefatae civitatis nostrae Zazsebes*).¹¹ Az erdélyi szászok panaszainak előtérbe kerülése és Albert törekvése ezek orvoslására részben azzal magyarázható, hogy a Zsigmond halálát követő új politikai helyzetben, az általa kiépített és élete végéig működtetett hatalmi struktúra felbomlásával a méltóságviselők kevésbé érezték magukat a király által korlátozva, így elődeiknél bátrabban hághatták át a törvényt és a szokásokat. Másfelől az is igaz, hogy a szász önkormányzatiság erre az időszakra elég erőssé vált ahhoz, hogy birtokosai igyekezzenek megszabadulni a székely ispánok – a korábbi állapotokhoz képest igencsak összezsugorodott – maradék fennhatóságától is.

A székely ispáni szerepkör egy másik oldalára világít rá az az oklevél, amelyet Albert és felesége, Erzsébet bocsátott ki 1439. szeptember 17-én a tüdőrévi katonai tábor-

¹⁰ Df. 246 900 (US. V. 38–39.); Df. 246 899 (US. V. 40–41.); Df. 278 701 (US. V. 39–40.). Csáki Ferenc és testvérei részére történő birtokadományozás: Dl. 30 172.

¹¹ US. V. 23.

ban (*in descensu nostro exercituali campestri iuxta portum Tydewrew*). Szendrő elését követően, a súlyos helyzetre való tekintettel az uralkodópár ígéretet tett, hogy a következő tavaszra nagy létszámú sereget állít ki a török ellen; a hadjáratot személyesen a király vezeti majd. A költségek fedezésére rendkívüli hadiadót vetnek ki. Jóváhagyásuk és támogatásuk jeléül a név szerint felsorolt, személyesen jelen levő országnagyok is – köztük Csáki Ferenc és Bebek Imre – hitelesítették az okiratot (*Franciscus de eadem Chaak, Emericus de Pelsewcz comites Siculorum*).¹² Az esemény és az oklevél két fejleményre is rámutat: egyrészt aláhúzza a bárók szerepének növekedését; jóváhagyásuk és támogatásuk nélkül az uralkodó nem vállalkozhatott arra, hogy az ország alapvető érdekeit szolgáló támadó hadjáratot szervezzen a török ellen. A másik tanulság az, hogy ekkoriban a királyságot fenyegető veszély már olyan mértékű volt, hogy az országos hadjáratokban mind a két székely ispán személyesen vett részt figyelmen kívül hagyva azt a megfontolást – amely a kettős tisztségviselés elterjedésének egyik oka lehetett –, hogy amíg egyikőjük a csatamezőn tevékenykedik, addig másikójuk a hivatali teendőket látja el.

Az eseményt követően jó egy hónappal Albert már nem volt az élők sorában: verhasban elhunyt. Halála súlyos válságot idézett elő az uralkodóját vesztett királyságban. A várandós Erzsébet mindenképpen a maga, illetve (elhunyt férje végakarátának megfelelően) születendő gyermeke számára kívánta megszerezni a hatalmat. A királyné februárban fiúgyermeknek adott életet, akit Lászlónak kereszteltek el. Utószülött Lászlót 1440. május 15-én a Szent Koronával (melyet Erzsébet udvarhölgye révén tulajdonított el Visegrádról) a szabályoknak és szokásoknak megfelelően Székesfehérvárott az esztergomi érsek megkoronázta. A bárók jelentős része azonban már korábban úgy döntött, hogy mást ültetnek a magyar trónra. Január 18-án küldöttséget menesztettek III. Ulászló lengyel királyhoz, aki a felkérést elfogadta, a rendek pedig március 8-án Krakkóban megválasztották magyar királlyá. A csecsemő megkoronázására válaszul az országglakosok június 29-én ünnepélyes okiratban érvénytelenítették V. László uralkodását, s a királyi hatalmat átruházták Ulászlóra. Mivel tárgyalások útján már nem lehetett rendezni az ellentéteket, a fegyvereké lett a döntő szó.¹³

Hogy e zavaros körülmények között hogyan alakult a székely ispáni méltóság sorsa, arra a hézagos forrásanyag révén kísérlehetünk meg választ adni. Erzsébet 1439. november 9-i oklevelében igazolja, hogy Bazini Gróf György a még Albert által rábízott Szent Koronát és a koronázási ékszereket sértetlenül átadta a királynénak. A tanúságtévő bárók között egymás mellett szerepel Kusalyi Jakcs Mihály és Csáki Ferenc. Lázár Miklós – aki Katona István művéből ismerte az oklevelet – úgy vélte, hogy az

¹² DI. 39 290 (TELEKI JÓZSEF: Hunyadiak kora Magyarországon X. Pest 1853. 70–73. – a keltezés helyét Titelrévnek olvassa).

¹³ Az eseményekre: MTK. I. 259–60; ENGEL PÁL–KRISTÓ GYULA–KUBINYI ANDRÁS: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. (továbbiakban: ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998.) 199–200.

említett személyek ekkor együtt viselték a székely ispánságot.¹⁴ Ez azonban tévedés, mert az iratban az áll, hogy a királyné „*in praesentis ... Michaelis Jaakch de Kwsal alias et Francisci de Chaak comitum Siculorum nostrorum*” vette át a koronát és a jelvényeket.¹⁵ A kutatás egy másik része e mondatból arra következtetett, hogy ekkor átmenetileg Csáki Ferencet is megfosztották a méltóságtól, csak valamivel később lett újból tisztségviselő.¹⁶ Magunk nem látjuk indokoltnak, hogy Csáki Ferenc leváltásával számoljunk az Albert halála körüli időszakban. Úgy véljük, hogy az *alias* csak Kusalyi Jakcs Mihályra vonatkozik (ami ismereteinkkel egybevág), nem pedig Csákira. A két báró a felsorolásban azért került egymás mellé, mert mind a ketten ugyanazt a méltóságot viselték – csak éppen az egyikőjük (Csáki Ferenc) aktuális, másikójuk pedig volt székely ispánként tanúskodott az aktusnál. Nem valószínű, hogy a szeptember 17-én még együtt szereplő Bebek Imrét és Csáki Ferencet Albert október 27-én bekövetkezett halálát követően leváltották volna. (Más főméltóságok esetében sem ismeretesek ebben az időpontban személycserék.) Főleg annak tudatában vethetjük el e feltételezést, hogy a következő év februárjában mind a kettőjüket székely ispánnak címezték.¹⁷ Úgy véljük tehát, hogy mind Bebek Imre, mind pedig Csáki Ferenc folyamatosan betöltötték a méltóságot az Albert halálát követő időszakban is. Az özvegy királynéval azonban szembekerültek, mivel nem őt és fiát, hanem az ellenpártot támogatták. 1440. június 29-én a Budán összegyülekezett rendek megerősítették Jagelló Ulászló királlyá választását, elfogadták őt uralkodójuknak, egyúttal semmisnek mondták ki a csecsemő László koronázását. Az okiratot hitelesítő főurak pecsétje között ott található a székely ispánoké is, Csáki Ferencé pedig ott függ a július 17-i királykoronázás alkalmából az országnagyok által kibocsátott újabb oklevélen is. (Bizonyára nem hiányzott onnan Bebek Imréé sem, de az eredeti nyolcvanhat pecsét közül az 1950-es évekre már közel harmincnak a tulajdonosát nem lehetett azonosítani.)¹⁸

Bebek Imre és Csáki Ferenc nyílt állásfoglalása és pártválasztása tette szükségessé Erzsébet számára, hogy a székely ispáni méltóságot hozzá hű személyre bízza. 1441. január 13-i dátummal maradt fenn Losonci Dezső és Losonci Bánfi István oklevele, melyben a kiadók Erzsébet királyné parancsára hivatkozva felszólítják Beszterce város vezetőit, hogy a tőlük behajtandó cenzus maradék részét juttassák el nekik (*serenissima domina nostra regina nobis mandaret, ut censum vestri e medio provenientum levaremus*). Az oklevél korábbi közlője, Szabó Károly a Losonciak címét *Desew de Losoncz alias Waywoda Transsiluanus et Stephanus filius Bani comites Siculorum* formában

¹⁴ LÁZÁR MIKLÓS: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok (1880) (továbbiakban: LÁZÁR 1880.) 749, 750.

¹⁵ DI. 13 457.

¹⁶ ENGEL 1996. I. 194., II. 48.

¹⁷ Erzsébet 1440. II. 18-án kelt oklevelének a hátoldalán olvasható – minden bizonnyal még ugyanabban a hónapban íródott – feljegyzés szerint Bebek Imre és Csáki Ferenc is székely ispánok: „*comites Siculorum Emericum de Persehl et Franciscum de Cahc*” (DI. 27 162; US. V. 52.).

¹⁸ MÁLYUSZ 1957. 76. 128. sz. jegyzet, 77. 131. sz. jegyzet. Az oklevelek fényképei: Df. 289 006; DI. 98 438.

adta meg, s mindkettőjüket székely ispánnak tekintette. Ezt a felfogást átvette Lázár Miklós, de hasonló formában közölte az oklevelet az erdélyi szász okmánytár is.¹⁹ Az oklevél eredetijében azonban *comes Siculorum* forma olvasható, vagyis a címzés így szól: „Losonci Dezső volt erdélyi vajda és Bánfi István a székelyek ispánja”. Losonci Bánfi István tehát egyedül viselte a méltóságot, Losonci Dezső csak mint egykori vajda szerepel az oklevélben (őt még az előző év nyarán váltotta le Ulászló király).²⁰ Erzsébet valószínűleg a polgárháború kezdetén nevezhette ki Bánfi Istvánt székely ispánná, amikor már egyértelművé vált, hogy Bebek Imre és Csáki Ferenc Ulászló pártján állnak. Nem valószínű, hogy a királyné döntését akár Ulászló, akár a régi méltóságviselők figyelembe vették volna, így egy ideig három székely ispán is működött az országban. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, mert az események olyan fordulatot vettek, amely közvetlenül érintette a székely ispáni hivatalt is.²¹

1441. január elején I. Ulászló hívei Hunyadi János szörényi és Újlaki Miklós mocsói bán vezetésével döntő vereséget mértek Bátaszéknél az Erzsébet királynét és fiát, Lászlót támogató erőkre. Bár a trónharc ezzel még nem ért véget, a győzelem mégis nagy jelentőségű volt, mert megszilárdította a lengyel király helyzetét Magyarországon, ellenfelei mozgásterét viszont jelentősen korlátozta.²² Ulászló nem maradt adósa azoknak, akiknek a sikert köszönhette, s Hunyadiat meg Újlakit meglévő tisztségeik mellé újabbakkal halmozta el: egyebek mellett erdélyi vajdává és székely ispánná nevezte ki őket. Az eseményre nem sokkal a bátaszéki győzelem után, valószínűleg 1441 február elején kerülhetett sor. Erre utal, hogy az előző erdélyi vajdák, a Losonci Dezsőt felváltó Kusalyi Jakcs Mihály és László ez év január 16-án szerepelnek utoljára az iratokban mint erdöntúli méltóságviselők; február 20-án már Hunyadi viseli ezt a címet, míg Újlaki március 7-én szerepel első ízben e titulussal a forrásokban.²³ Január 13-án

¹⁹ Székely Oklevéltár (továbbiakban: SzO.) I. Kolozsvár 1872. 144; LÁZÁR 1880. 796–798; US. V. 68.

²⁰ DI. 28 979. Nem számol Losonci Dezső székely ispánságával ENGEL 1996. I. 194. sem.

²¹ Nem vehetjük fel az Albert-kori székely ispánok közé Zoltáni Lőrincet. Az állítólagos méltóságviselőt egyetlen oklevél említi, amelyet BENKÓ JÓZSEF nyomán SZABÓ KÁROLY közölt (SzO. I. 139.). Az iratot, s a benne található információt a régebbi kutatás valódinak fogadta el (LÁZÁR 1880. 796.), annak ellenére, hogy hamis voltát több körülmény is igazolja. Zoltáni Lőrinc (*Lau-rencio de Soltan*) neve egyetlen más forrásban sem szerepel, személyéről, családjáról semmit sem tudunk. Az oklevelet állítólag Lévai Cseh Péter erdélyi vajda adta ki 1439. március 1-én. Ekkor azonban már nem Lévai Péter, hanem Losonci Dezső töltötte be a vajdai méltóságot (ENGEL I. 14.), aki e minőségében több okiratot is kibocsátott ebben az időben (így pl. 1438. XI. 19.: DI. 28 803; 1439. III. 24.: DI. 26 885; 1439. V. 4.: DI. 27 021. stb.). A fentebb kifejtettek értelmében folyamatosnak tekinthető Bebek Imre és Csáki Ferenc tisztségviselése; semmi sem utal arra, hogy Albert életében akár csak „igen rövid ideig” más (is) betöltötte volna a székely ispáni hivatalt, miként azt SZABÓ KÁROLY feltételezte (SzO. I. 139. 1. sz. jegyzet). Mindezek alapján természetesen tekinthető, hogy nem szerepelteti a székely ispánok sorában Zoltáni Lőrincet ENGEL PÁL sem (ENGEL 1996. I. 194.).

²² TEKE ZSUZSA: Hunyadi János és kora. Magyar História. Budapest 1980. 101–103; SZAKÁLY FERENC: Virágkor és hanyatlás. Magyarok Európában II. Budapest 1990. 36–37.

²³ ENGEL 1996. I. 14–15.

még Erzsébet királyné székely ispánja, Losonci Bánfi István bocsátott ki oklevelet Kolozsvárott, április 8-án viszont már arról olvashatunk a kolozsmonostori konvent oklevelében, hogy „*Johannes de Hwnyad inter ceteras honorum ipsius dignitatis vavoda Transsilvanus necnon Themesiensis et Siculorum comes personaliter coram nobis constitutus*” megfogadta, hogy a várost megvédi régi kiváltságaiban.²⁴ Újlaki jóval később, csak 1442. június 23-i, saját kibocsátású (egyébként nem erdélyi vonatkozású) diplomájában szerepel székely ispánként.²⁵ Mindeközben a korábbi székely ispán, a szintén Ulászló-párti Bebek Imre még 1441. július 3-án kiadott oklevelében is hivatalban levőnek mondja magát (*Emericus Bubek de Pelsewch comes Siculorum*); hogy nem önkényesen, azt Ulászló három nappal későbbi irata igazolja, amely székely és borsodi ispánnak címzi őt.²⁶ Mindebből tévedés lenne arra a következtetésre jutni, hogy Újlaki csak később nyerte el a székely ispáni méltóságot, mivel adataink egyértelműen azt igazolják, hogy a két főurat egyszerre iktatták be az újonnan megszerzett hivatalokba. Arra sem gondolhatunk, hogy Bebek Imre szembefordult a döntéssel, s még fél évvel az új tisztségviselők kinevezése után is jogtalanul viselte a méltóságot; addigi és későbbi pályafutása, valamint Ulászló említett oklevelének az ismeretében ez a megoldás is kizárható. A tisztség körüli „torlódásnak” a magyarázata a Hunyadi és Újlaki közötti munkamegosztásban rejlik. Míg Újlaki Miklós főleg az általa uralt dunántúli és délvidéki területek igazgatásával foglalkozott, addig a keleti részek – így Erdély – ügyeinek rendbetétele Hunyadira várt.²⁷ A frissen kinevezett vajda-ispán egyedül érkezett tartományába, s így látott neki a hatalmas territórium átszervezésének, biztos háttérrel formálásának. Mivel Újlaki a teendők elvégzésében ténylegesen nemigen vett részt, így Hunyadi számára kapóra jött az évek óta hivatalban levő Bebek Imre segítése (arról nincs adatunk, hogy Csáki Ferenc is megőrizte-e még egy ideig a posztját), aki egyúttal a folytonosságot is biztosítani tudta. Huzamosabb időn keresztül természetesen nem volt fenntartható az az állapot, hogy párhuzamosan három (esetleg négy?) tisztségviselő is betöltse a méltóságot, így, miután Hunyadi kiépítette a saját hatalmi rendszerét, Bebek Imre megbízatása – valószínűleg még a nyár folyamán – véget ért. Ez azonban nem jelentette azt, hogy kapcsolatai is megszakadtak Erdéllyel, hiszen néhány év elteltével (1446-ban) vajdaként tért vissza a tartomány élére, míg egykori tisztségviselő társa, Csáki Ferenc újból székely ispán lett.

Hunyadi és Újlaki erdélyi vajdává és székely ispánná történő kinevezésével első ízben egyesült a két méltóság ugyanabban a kézben, ami új korszak beköszöntét jelezte a tisztség történetében.²⁸ A vajdai és a székely ispáni hivatal különböző időben és – bizo-

²⁴ DI. 36 899 (US. V. 81.).

²⁵ „*Nos Nicolaus de Wylak wayuoda Transilvanus et banus Machoviensis necnon Siculorum ac comitatuum Themesiensis, Albensis comes*” (DI. 13 683).

²⁶ DI. 13 683, DI. 97 181.

²⁷ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998. 201.

²⁸ A XIV. század elején Erdély nagy hatalmú tartományura, Kán László ugyan magához ragadta a vajdai és a székely ispáni méltóságot is, ezeket azonban nem királyi akaratból, hanem törvénytelenül birtokolta (JANITS IVÁN: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése

nyos mértékben – egymástól függetlenül alakult ki.²⁹ Nem változtatott a két méltóság önállóságán a tartományúri hatalom leverését követő konszolidáció véghezvivője, Károly Róbert sem. Az Anjou-korban ugyan többször is előfordult, hogy testvérek viselték a két tisztséget (például a Lackfiak időszakában), s nem számított rendkívülinek az sem, ha az idősebb testvér öccse honorjával és embereivel is rendelkezett,³⁰ ezt azonban csak afféle „csendestársként”, a családi munkamegosztás keretében tette, anélkül, hogy ténylegesen átvette volna a másik posztját. Az uralkodók hosszú időn keresztül óvakodtak attól, hogy az erdöntúli terület két legfontosabb hivatalát, s az ahhoz kapcsolódó erőforrásokat egyetlen tisztviselő rendelkezésére bocsássák. Bizonyára ez az óvatosság érhető tetten a Zsigmond-kor 1403 utáni szakaszának hatalmi-politikai viszonyait illetően is: bár a honor intézménye megszűnt, a székely ispán – a vajdához és néhány más tisztségviselőhöz hasonlóan – továbbra is „*élvezte azt a különleges kiváltságot, hogy szolgálati javadalomként tarthat a kezén várakat és birtokokat*”.³¹ Az ekkor kialakult kormányzati-területi egységek rendszere, illetve a tisztségek betöltésének a gyakorlata³² is azt sejteti, hogy az uralkodó a székely ispánok révén kívánt ellensúlyt képezni a vajdai hatalommal szemben. A méltóságviselők így megőrizték saját, jól körülhatárolt jog- és feladatkörüket. E helyzetnek vetett véget a döntésével I. Ulászló. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy befejeződött, s visszafordíthatatlanná vált a Zsigmond-kori hatalmi struktúra felbomlása, ami viszont óhatatlanul maga után vonta – ha nem is azonnal és látványosan – a székely ispáni tisztség súlyának, a többi méltóság körében elfoglalt helyzetének változását.

Hogy mi vezetett el a két hivatal egy kézben történő összevonására, az több okkal magyarázható. Kétségtelen, hogy az erdélyi vajda kezdettől fogva tekintélyesebb és nagyobb hatalommal rendelkező méltóságviselő volt, mint a székelyek ispánja. Megmutatkozik ez egyebek mellett abban is, hogy míg az első tisztségviselő elmaradhatatlan szereplője a méltóságsoroknak, addig az utóbbi csak elvétve fordul elő ezekben. A vajdai méltóság – az uralkodók időnkénti ellensúlyozási kísérletei dacára – fölébe nőtt a székely ispáninak, s csak idő kérdése volt, hogy mikor „nyeli le” azt. Ez a pillanat akkor érkezett el, amikor – mint fentebb már utaltunk rá – a Zsigmond által kiépített

1526-ig. H. é. n. [Budapest 1940.] 21. 14. sz. jegyzet; MÁLYUSZ ELEMÉR: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2. Budapest 1988. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1988.) 9; Károly Róbert vajdájának, Szécsényi Tamásnak a székely ispánságára vonatkozó feltételezés viszont téves forrásközlésen alapult (KORDÉ 1999. 26. 28. sz. jegyzet).

²⁹ A vajdai méltóság kezdeteire újabban: KRISTÓ GYULA: A korai Erdély (895–1324). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged 2002. 131–133. A székely ispáni méltóság kialakulására: KORDÉ 2001. 199–203.

³⁰ KORDÉ 2000. 454. 2. tábla; ENGEL PÁL: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok (1982) 984.

³¹ ENGEL 2001. 184.

³² A kormányzati-területi egységekre: ENGEL PÁL: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 83. Budapest 1977. 68–70. Id. még a 64–65. közötti térképeket.

politikai struktúra összeomlásával a bárók, illetve a rendi erők fölébe kerekedtek a királyi hatalomnak. Mindemellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a katonai szempontokat sem: Zsigmond halála után az erdöntúli vidékre nehezedő török nyomás csak súlyosbodott, a betörések gyakoribbá és pusztítóbbá váltak mint valaha. Ebben a helyzetben egyáltalán nem meglepő, hogy a tartomány katonai szempontból legfontosabb két posztja egy kézbe került: ez hozzájárult a rendelkezésre álló erők jobb koncentrálásához, gyorsabb és hatékonyabb kihasználásához. Nem lehet eltekinteni az egyesítéshez vezető okok sorában a társadalmi viszonyok szerepétől sem. Az erdélyi rendiség kialakulása – melynek kezdetei az 1437. szeptember 16-án megkötött kápolnai unióig nyúlnak vissza³³ –, az egységes fellépésre törekvő rendi nemzetek kívánatossá tették a királyság képviselőjének nagyobb hatalommal való felruházását.

A vajdaság és a székely ispánság összeolvasztása természetesen nem egyszeri aktus, hanem évtizedekig elhúzódó folyamat eredménye volt, amely csak 1467-ben zárult le.³⁴ E folyamat első és döntő lépése 1441 elején következett be, amikor I. Ulászló király egyszerre ruházta fel Hunyadi Jánost és Újlaki Miklóst mindkét méltósággal. Az esemény lezárt egy fejezetet, egyben új szakaszt nyitott a székely ispánság történetében.

³³ Az unióra és a három erdélyi nemzetre: MÁLYUSZ 1988. 38. skk; Erdély története három kötetben. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ–MÓCSY ANDRÁS. Budapest 1986. 347–352; DEMÉNY LAJOS: Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438. Budapest 1987. 154–160, 178–179.

³⁴ KUBINYI ANDRÁS: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk.: RÁCZ ISTVÁN. Debrecen 1988. 67, 72.

Zoltán Kordé

VOIVODE ET COMTE

La dignité de comtes des Sicules après la mort du roi Sigismond

En Transylvanie médiévale, les dignitaires les plus puissants nommés par le roi de Hongrie, furent le voivode et le comte des Sicules. Après la mort du roi Sigismond (le 9 décembre 1437) le système politique établis par lui échoua vite. La puissance et l'influence des barons augmenta beaucoup. Dans cette situation l'office de comte des Sicules subit des changements importants. Au début de l'année 1441, à la fin d'une lutte pour le trône, le roi victorieux, Vladislas Ier, donna à ses partisans les plus importants – Nicolas d'Újlak et Jean de Hunyad – des offices et des grands propriétés. Ce fut alors la première fois que les deux grandes offices de la Transylvanie s'unirent dans les mêmes mains: Újlaki et Hunyadi reçurent du roi la dignité du voivode et celle du comte des Sicules aussi. Ce fut un grand tournant dans l'histoire de l'office de comte des Sicules. Dans les années suivantes l'unification des deux dignités avança de plus en plus. Enfin, à 1467 le roi Mathias Corvin mis fin de l'indépendance des comtes des Sicules et unifia définitivement les deux grands dignités.